

Forenklet selvangivelse

I: Bjørndal A, Nylenna M, red. Med makten i sitt ord. Festskrift til Per Fugelli på 60-årsdagen. Oslo: Unipub, 2003: 179-196.

*Drue jeg var,
omsider vel vin jeg bliver.*
Grundtvig

Plutselig er jeg 60 år, men jeg vil ikke være det. For med ”han har fylt 60”, følger falske diagnoser:

- ferdig med det meste
- trett og stiv til sinns
- ekkolali

”60 år” er en semiotisk dom. Den likner litt på ”narkomani”, ”pubertet” og ”kirurg”. Hver av disse uttrykkene sleper på et lass med fordommer. Jeg vil ikke i fengsel, men det er ikke lett å flykte. Jeg har prøvd meg med at i 1943 var der bomber og brann og panikk i Sandnes og at det ikke går an å stole på protokoller fra krigens tid. Men min ellers så elskelige mor stopper dette fluktforsøket, nådeløst. Hun var der. Hun vet.

Så jeg har nok levd denne stunden som de som liker å telle og stemple mennesker kaller ”60 år”. Går det likevel an å slippe fri fra alderdommens dom? Ja, ved å forkaste den romerske kalender og anta Basarwaenes tidsregning. Basarwaene er et urfolk som har levd som jegere og sankere i Kalahari-ørkenen i Botswana i 30 000 år. I 2001 intervjuet Benedicte Ingstad og jeg en gammel jeger i East Hanahai. Han var merket av kampen for livet i Det store tørstelandet, men fortsatt vital. På spørsmål om hvor mange år han var, så han først med et skarpt og overbærende øye på oss, deretter dreide han hodet langsomt rundt, gransket landskapet nøye, pekte ut et acacia-tre med døde, men også grønne greiner på og sa: Det treet og jeg har vært på jorden like lenge, men ingen spør: Tre, hvor mange år er du?

Jeg vil være like gammel som det treet, men med friske, grønne skudd.

Tid for tid

Siden dere er så besatt av tidsregning, må jeg vel først, av høflighet, gjøre rede for livet kronologisk.

Paradis

Jeg vokste opp på et sølvfat i Paradisveien i Stavanger. Far og bestefar var leger i byens arbeiderstrøk. Far var hele sitt liv forelsket i medisinen (og i mor). Han smittet meg med sin begeistring for den medisinske vitenskap og den kunst det er å oversette læreboken til det syke mennesket. Far var allmennpraktiker, men summen av møtene med pasienter i fattigdom, miserable boforhold og farlige arbeidsmiljøer gjorde ham også til sosialmedisiner. Han hadde lite til overs for den selvherlighet og forakt for underklassen som preget byens overklasse.

Mor var hjemmeværende med sine fire sønner. Hun var (og er) et raust lager av trygghet, trivsel og kjærlighet. Hun ga ti tonn omsorg, men like stor tonnasje frihet. Helt fra vi var små, hadde vi nesten uinnskrenket frihet til å dra på oppdagelsesreise i Paradiskogen, til å forlyste oss på livets lekeplasser og eksperimentere i livets faresoner.

Både mor og far var store lesere av dikt, romaner og aviser. De fulgte intenst med i sin tid og var sterke debattanter. Den dag i dag opplever jeg mor som et av de klokeste og morsomste menneskene hodet mitt kan spille ping-pong med. I en alder av 87 år er hun oppdatert (hver 4. time), nysgjerrig, åpen for revisjon av egne meninger, men trofast mot et verdigrunnlag som gir henne en evig fiende som jeg tror hennes biokjemi trenger: Fremskrittspartiet.

Jeg husker få detaljer fra barndommen og ungdommen. Men de 18 årene hjemme i Stavanger og på Jæren (om sommeren) står for meg som en gullblokk. De fyller meg med en blandet følelse av takknemlighet og forpliktelse, for så gode levekår fortjener alle mennesker. Det må være politikken og sosialmedisinens mål.

Doktorskole

Fra Paradis til Blindern studentehjem og medisinstudiet i Oslo ble ikke fallet dypt. Blindern studentehjem var et morsomt sted å bo. Her var stil og smoking. En gang dro to glade playboyer, overfalt av drifter etter kjærestene, rett fra festens morgentimer til Bergensflyet og da No Smoking blinket rødt i kabinen, kledde de øyeblikkelig og lydig av seg. Blindern studentehjem var en vaksine mot fagidioti. Her var studenter fra alle slags fag: Jus, teologi, filosofi, sosialøkonomi, fysikk, fransk, kunsthistorie. Du ble stimulert til å se deg 360 grader rundt i tillegg til å fordype deg i ditt eget mikroskop.

Medisinstudiet i Oslo i 1960-årene var hva vi i Stavanger kaller en oppbyggelig opplevelse. Fakultetets lærere og forskere var troende - på medisinen. Det medisinske vitenskapssamfunn var trolig på sitt høyeste på denne tiden - i makt,

intellektuell potens og framtidstro. Lærerne våre hadde medisinsk selvtillit. De etterlot aldri tvil om legerollens suverenitet og medisinenes velsignelser. Vi ble sosialisert inn i en trygg overtro på oss selv og vårt fag. Helsetjenesten hadde sin nesten grenseløse ekspansjonsperiode på 1960 og 1970-tallet. Sykehusene ble bygget ut i svært omfang, spesialiseringen skjøt fart. Vi visste at det norske samfunnet lengtet etter oss og ville ta vel imot oss når vi var ferdige leger. Her var ingen frykt for arbeidsledighet, ingen tvil om at du kunne velge det faglige livsløp du selv lystet, intet ynke om dårlig lønn, ingen frykt for at jurister, medier eller pasienter skulle sette spørsmålstejn ved din kyndighet. Det var en flott gjeng som dro ut i jungelen i 1969. Når jeg tenker tilbake på oss, stemmer vi med en tittel av Erlend Loe: Naiv. Super. Enfoldige, snille, med sterke selvbilder og store planer dro vi ut for å redde pasienten Norge.

Folkeuniversitet

Selv dro jeg til Værøy og Røst som skulle bli mitt folkeuniversitet par excellence. På disse to øyene ytterst i Lofoten, 10 mil fra fastlandet har det trolig bodd mennesker i 3 000 år fordi Fisken i Havet, den er deres Brød, sier Petter Dass. I min tid (1970-73) bodde det 1700 mennesker her. Hver gang et nytt barn ble født på disse gråsteinene i Nordishavet, bestilte ordføreren røde roser til mor og barn fra La France i Bodø. Så glade var de for nye skapninger. Det skulle vise seg å gjelde for legen også. Man skal ikke analysere forelskelser, men la meg prøve å klargjøre noen av de verdiene Værøy og Røst ga meg.

For det første har jeg aldri, verken før eller siden, følt meg så nyttig. Hver kveld kunne jeg sovne inn som en bonde eller en fisker og vite at jeg hadde gjort nytte for meg på jorden: Ordnet opp med et astma-anfall, sydd et sår, skaffet uføretrygd til en tapper, men nedslitt arbeidsmann, holdt en kreftsyk i hånden og gjort ham trygg på at vi skal følges til døden skiller oss ad. Av og til om kvelden gikk jeg langs bryggene og så båtene komme tunge inn fra Lofothavet. ”I dag har jeg like stor fangst som dere”, kunne jeg si, stolt, inne i meg. Jeg følte meg godartet i slekt med bøndene på Jæren som bygger steingjerder: Håndfast arbeid, synlig resultat, ingen tvil om dagsverket. Og jeg følte meg av og til truffet av et uttrykk de har på Jæren. Noe av det beste de kan si om en mann er at han har ”steinaua”. Det vil si at han har en egen, nesten kunstnerisk evne til å ”se” eller ”lese” steinen – hvordan den best kan angripes for å få den opp av jorden, hvordan den passer klokt inn med de andre steinen i gjerdet. På Værøy og Røst utviklet jeg et medisinsk ”steinaua”, et klinisk blikk som satte meg i stand til å fange sykdommen tidlig.

Den andre fangsten på Værøy og Røst var helhet. Her erfarte jeg 20 ganger hver dag at en sykdom bor i en celle, i et organ, i en kropp, i et menneske:

- med sjel og frykt og beven og samvittighet
- med underskudd eller overskudd i forhold til Gud, kjærligheten og havet

- med familie og historie
- et menneske på en båt med vennskap og røyk, med hydrauliske spill som kan dra line, men også armer og bein
- et menneske på en øy med onde og gode øyne, med sangkor og incest, med 17. mai tog og borgerkrig
- et menneske på en øy i et hav med kval og skrei, men også med tomhet og storm.

Værøy og Røst var et makroskop som trente overblikket, viste sammenhengene, avslørte helhetsbildene.

Men Værøy og Røst bød også på et mikroskop som gjorde det mulig å se inn i det enkelte menneske og dermed få respekt for mangfold og individualitet. Jeg lærte meg av med å lyndiagnostisere mennesker på grunnlag av en fordom nedfelt i uttrykk som sosialklient, ligningssjef, alenemor, innvandrer, prest, kriminell, hore, fisker, væreier, ”60-åring”. Som lege på Værøy og Røst kom jeg folk så nær innpå livet at jeg oppdaget Hiin Enkelte. Jeg så i krystall at en fisker er ikke en fisker, er ikke en fisker. Jeg erfarte at en fisker er alt fra Røkke til fiskeren Markus i Gabriel Scotts Kilden. Jeg oppdaget, befriende og inspirerende at det bodde 1742 originale folkeeventyr der ute i havet. Værøy og Røst skolen lærte meg å skamme meg over deler av det jeg hadde lært ved Det medisinske fakultet. Skam ved å være bærer av en tradisjon som standardiserer mennesker og tar selvfølgelig herredømme over andres liv. Værøy og Røst ble et treningsstudio i ydmykhet. Litt etter litt forsto jeg at hver pasient er en hellig gåte som bare kan løse seg selv. Jeg ble aldri noen mester, men jeg fikk øvelse i å møte mennesker med ærefrykt for deres liv.

Svært ofte ble denne ærefrykten utvidet til beundring. ”Det er synd om människan” sier August Strindberg. Værøy og Røst ville kurert ham for denne misantropi. Ikke så å forstå at livet ytterst i verden er fritt for lidelse, strev, ondskap, fall og forlis, men her er samtidig rikt på klokskap, nytelse, samhold, lidenskap, tåleevne, lekelyst, fandenivoldsk humor og fantastiske fortellinger. Konfrontert med alvorlig sykdom og mulig død faller maskene av. Folk forlater Narrenes skip og går inn i det nakne, eksistensielle rom. Der ”avslører” mennesket seg som en skapning som fortjener beundring. Gang på gang slo det meg hvor tapre, kloke og snille menneskene og familiene er når det røyner på. Jeg kan underskrive på doktor Rieux’s attest til menneskeheten, gitt i Pesten av Camus (1): ”... det finnes mer hos menneskene å beundre enn å forakte”.

Akademiet

I tre år vandret jeg grådig rundt på Værøy og Røst, dette sted ingen forlater uten å få merker av det. Men så dro jeg til Institutt for allmenmedisin, Universitetet i

Oslo, som også skulle merke meg, på godt. Der var to fornøyelser i Oslo på denne tiden (1974-77).

Den ene lykken var å få være med å bygge et fag. Byggmesteren var Christian F. Borchrevink (2). Han var en gudbenådet, akademisk entreprenør. Han rekrutterte unge, entusiastiske stipendiater som perler på en snor. Han forførte fakultetet til å innføre allmennmedisin som eget fag i studiet. Han overtalte Den norske lægeforening til å bygge ut videre- og etterutdanningen i allmennmedisin. Han plantet mot i brystet og vett i pannen i en allmennpraktikerstand som lå nede. Det var en fryd å være med på dette arbeidslaget preget av tenning og mening. Jeg smigrer meg også med å ha blitt smittet for livet av Christians glade lynne og rause holdning til annerledes mennesker og fremmede tanker.

Den andre fornøyelsen i Oslo var at jeg kunne fordype meg i doktoravhandlingen som handlet om helse og levekår på Værøy og Røst. Arbeidet lot meg hele tiden, om enn blekt, gjenoppleve det stedet og folket jeg lengtet så intenst tilbake til. Det pirret også noen tvangsnevrotiske trekk i min legning. Ordning muss sein, også på villskapens, frodighetens og menneskelighetens øyer. Det var tilfredsstillende, men urovekkende å ordne de 1742 livene på geledd og marsjere med dem inn i datamaskinen og komme ut med sirlige tabeller hvor en underlig Isak Sellanrå lignende fisker med hjertekrampe, som døde fordi han aldri ville gi opp å pløye havet, gjenoppsto som diagnosenummer 413. En stund var det tilfredsstillende, som et l'art pour l'art fenomen, som en intellektuell disiplin, men så skrev Rolf Jacobsen (3) sitt dikt:

Tallrekken ler av oss
og vil forklare alt.
Den har kjever av jern og tenner
som det klirrer i.

Vi spør og vi spør
og tallene svarer
men ikke om fiolinene
eller om lykken mellom to armer.

Da hoster det på skjermen:
- uklart spørsmål
spør igjen.

Jeg opplevde i økende grad min doktoravhandling som et underslag. Vederheftig og solid på vitenskapelige premisser, men et falskneri i forhold til livet og samfunnet selv. Jeg tror denne erkjennelsen av store, ofte uopplyste tap på veien

fra livet til tallet, har gjort meg grunnleggende skeptisk til epidemiologisk forskning (4). Jeg er enig med Hans Skjervheim når han sier: ”Skilnaden er om ein reknar med folk, eller om ein reknar med folk.” Jeg prøvde å skaffe meg litt syndsforlatelse ved å skrive boken ”Doktor på Værøy og Røst” (5), en mer skjønnlitterær skildring av legen, menneskene og maktene ytterst i verden.

Jungelen, igjen

Men det holdt bare en stakkert stund. I 1977 kalte Villmarken igjen, nærmere bestemt Porsanger i Finnmark. Porsanger ble enda mer enn Værøy og Røst et sosialmedisinsk lærested, fordi levekårene i Finnmark setter dype spor i menneskenes helse. Forholdene har vært barske i livmoren, i barndom og oppvekst, gjennom de fattige 1920-30-årene, under krigen, etter brent jord, i harde gjenoppbyggingsår. Kulden og mørke herjer med folk og helse i Ultima Thule. De tre stammers møte, som Carl Schøyen (6) kaller det, finner sted i Porsanger. Her lever norske, samer og kvener sammen i vennskap, strid og ulike faser av å rive og bygge identitet. Sentralmaktens forsømmelse av Finnmark og søringenes fordommer mot finnmarkingene bidrar også til den sosialmedisinske sykdomsbyrden. Porsanger satte meg på sporet av den sosialmedisinsk relativitetsteori:

$$h = b \times (k+p)^{ts}$$

Helse (og sykdom) er et produkt av biologi ganger kultur og politikk opphøyd i tid og sted.

Folk bar tungt på begge sider av Porsangerfjorden som skjærer seg fra Nordkapp 15 mil sørover inn mot hjertet av Sameland. Men så har de også bærekraft. På ny så jeg hvilken evne til å tåle, mestre og skape som bor i enkeltmennesker og lokalsamfunn – hvis de bare får mulighet til å bruke sine anlegg. Det varmet å komme ut i den arktiske jungel igjen, få påfyll av folkevett, bli nyforelsket i vanlige folk, ta imot unger og gjenopplive døde igjen. Men etter tre år kallet:

Akademiet, igjen.

Jeg er antakeligvis som i sangen. Jeg elsker de nære ting, men samtidig vil mitt sinn flyve vide omkring. I 1980 følte jeg meg som en tråler som har vært på havet i tre år og lagret en uhyre fangst som må bearbeides. Det var som på Værøy og Røst, jeg måtte til Institutt for allmennmedisin i Oslo igjen, for å foredle råstoffet. Lage tørrfisk av det, vil kanskje ekte allmennpraktikere si. Jeg følte det ikke slik selv. Jeg ville være en alkymist som skulle omskape det allmennmedisinske hverdagsstoffet til gull i forskning, undervisning og ideologibygging. Så henført, ja nesten vellystig voldtatt, var jeg av det

allmennmedisinske fag at jeg ville bære bud om det. Det var det ideelle motiv for å forlate virkeligheten og dra til elfenbenstårnet.

En annen, mer egoistisk drivkraft var nok at hjernen suget etter å få lese, tenke, forske og skrive igjen. Grå er all teori, men grønn er livets eget tre, sier Goethe. For meg er det feil. Både praksis og teori er røde med blå blomster og sorte blader og begge gir meg lyst til å klatre, leke, falle.

Etter fire nye år som engel ved Institutt for morsomme folk, freidige tanker og begavet kritikk, det vil si Institutt for allmennmedisin i Oslo, gikk livet:

Rett vest

I 1984 fikk jeg stillingen som professor og styrer ved Institutt for allmennmedisin, Universitetet i Bergen. Allmennpraktiker hadde jeg vært. Tenker, forsker og lærer hadde jeg vært. Men nå skulle jeg bygge og lede et institutt. En skummel utfordring for en egosentriker som liker seg selv bedre enn ansvar.

Men det gikk bra. Jeg hadde stor glede av å lære meg nye kunster:

- skaffe penger og skrive forførende budsjetter
- lese Machiavelli (7) og drive fakultetspolitikk
- infiltrere Norges forskningsråd og få dem til å oppdage allmennmedisinen
- oppdage nye stjerner og få dem til å lyse på "mitt" institutt.

Det ble syv oppbyggelige år, litt på grunn av meg, mye på grunn av at Det medisinske fakultet i Bergen var klokere enn sitt rykte, mest på grunn av at skjebnen styrte dyktige medarbeidere i min retning, blant dem Kjell Haug, Steinar Hunskår, Kirsti Malterud og Jørund Straand. Men alt har sin tid, sa Predikeren og beordret meg i 1991 til:

St. Laurent la Vernede

I 1991-92 hadde jeg et friår i denne landsbyen i Sør-Frankrike. Her ble jeg nesten halshugget av bøndene. De var ensomme, men taleglade filosofer. Når jeg gikk tur på markene og stoppet for å spørre om en fugl, fanget de meg inn i sinnrike og voldsomme diskusjoner om paven og landbrukssubsidier, og ettersom min fransk var begrenset måtte de gestikulere kolossalt og nærgående med ljaer, spett og hakker i hendene. Men jeg dukket og overlevet og gikk der på markene og lette etter blomster og ny mening. Ikke der, men på cafeen Den fortapte tid, hvor jeg ofte satt og drakk vin og tenkte på gamle dager, kom jeg plutselig på min likning fra Værøy og Røst og Porsanger:

$$h = b \times (k+p)^{ts}$$

Nå hadde jeg vært i allmennmedisinen med enkeltmennesket som arbeidsenhet i over 20 år. Det var på tide å summere erfaringene, bytte individet med samfunnet, flytte fra allmennmedisin til sosialmedisin. Jeg bestemte meg for at neste fase i det faglige livet skulle handle om å synliggjøre og påvirke innholdet i helselikningen. Da måtte jeg til:

Maktens, politikken, medienes og sosialmedisinens sentrum

I 1992 overtok jeg professoratet i sosialmedisin ved Universitetet i Oslo og har i vel 10 år nå drevet ukontrollerte forsøk på å granske og endre faktor k og faktor p i den sosialmedisinske relativitetsteori.

Med faktor k, kultur, mener jeg ikke teater og sang, men dannelses. Vi blir ikke født med forestillinger om normalt–unormalt, sykt–friskt, trygt–farlig. Helse og sykdom, lidelse og hjelpebehov er i betydelig grad kulturelle konstruksjoner. Helse og sykdom er ikke alene programmert i det humane genom. Helse og sykdom formateres også av det humane ”kultom”, det vil si de forestillinger, oppfatninger og forventninger som blir dannet i oss av mor og far, søndagsskolen, barne-TV, moteindustrien, Se og Hør, toppidretten og helsetjenesten. Jeg har betjent faktor k, dels ved å drive fram programmet ”Kulturelle perspektiver på helse og sykdom” i Norges forskningsråd, dels gjennom egen forskning i prosjektene ”Helse på norsk” og ”Exploring the concepts of health, illness and healing among the Basarwa of Botswana”. I disse prosjektene går vi på jakt etter folks egne forestillinger om hva som skaper helse og sykdom dels i den norske jungel, dels i Kalahari-ørkenen i Botswana. I begge prosjektene har jeg hentet lærdom og vennskap av å arbeide sammen med Benedicte Ingstad.

Faktor p, politikk, har jeg prøvd å betjene ved å være en sosialmedisinsk provokatør i det offentlige rom. Gjennom bøkene Pasienten Norge (8), Rød resept (9) og Nullvisjonen (4), gjennom folkemøter på Youngstorget og Havnepuben, gjennom TV, radio og aviser forsøker jeg å oppnå to mål:

- For det første å få folk og politikere til å forstå at politiske verdivalg er viktigere for helsen enn individuelle livsstilsvalg. Politikk er å fordele levekår. Når politikerne fordeler inntekt, arbeid, utdanning og bomiljø fordeler de samtidig rammebetingelser for helse. Men politikk er også å forme et samfunnsklima: Fellesskap eller egoisme, mangfold eller rasisme, prestasjonsjag eller fred og ro. Når politikerne fordeler verdier som frihet, trygghet og verdighet fordeler de samtidig grunnleggende helsebetingelser. Jeg ser det som helseopplysning av første orden å klargjøre disse fundamentale sammenhengene mellom politikk, levekår, verdier og helse.
- Mitt andre mål er kanskje ikke fullt så edelt, i hvert fall betraktes det av mange som faglig tvilsomt og av noen som vitenskapelig forkastelig. Jeg

har en personlig overbevisning om hvilken p som vil gavne menneskets og samfunnets helse. Disse politiske verdiene sloss jeg for, også som sosialmedisinere. Jeg skal senere redegjøre for pluser og minuser i dette doble bokholderi.

Jeg er nå ferdig med mitt liv – så langt, ordnet i kronologiske perioder og retrospektivt forskjønnert, som det sømmer seg i en selvangivelse.

Futurelli

Hva blir det neste? I mer enn 10 år nå har jeg holdt på med likningen $h = b \times (k+p)^{ts}$. Det har vært morsomt, men jeg hører oftere og oftere mitt eget ekko. Jeg tror jeg må dra til cafeen Le Temps Perdu, spise østers og trøfler, food for thought, og tenke meg om igjen. Kanskje kommer jeg plutselig på Verdikommisjonen som vi ikke fikk til, men som tente en nysgjerrighet på verdienes betydning for helsen.

For å ha god helse må mennesket foredle sin sjel, sier Seneca (10). Alt utenfor, for eksempel røyk og svinekoteletter som Sosial- og helsedirektoratet maser om, er adiafora, flyktige bagateller. For å ha god helse må mennesket følge det moralske imperativ og skaffe seg god samvittighet, beordrer Kant (11). For å ha god helse må mennesket om ikke finne, så i hvert fall søke etter meningen med livet, hevder Frankl (12). For å ha god helse må mennesket oppleve seg selv i en meningsfull sammenheng med Gud, sted og sine nære, framholder Antonovsky (13).

Kanskje skal jeg bli medisinsk moralfilosof på mine gamle dager?

Eller kanskje flytter jeg til Røst for å studere ærfuglenes verdier og skarvenes språk?

Mitt liv som siamesisk tvilling - i ånden

Har så mitt faglige liv bare vært et smil? Nei. Det har vært et Janusansikt fordi jeg har vært min egen siamesiske tvilling – i ånden. Det har ført meg inn i fire spenningsfelt:

Praktiker og teoretiker

Jeg elsket å være i klinikken, nær det konkrete, midt i livet - å dra en skrei og bygge steingjerder, på en onsdag. Men så er jeg altså glad i å sitte på en sky å gyng og tenke også, høyt i det blå. En stund pendlet jeg mellom disse virkelighetene, med stort utbytte. Men det kom til et punkt hvor dette vekselbruket mellom klinikk og forskning ble for krevende for mitt hode. For mer enn 20 år siden valgte jeg skyen fremfor jorden. Den natt i natt tviler jeg på

om det var rett. Når følelsen av tomhet og jag etter vind blir overveldende, lengter jeg etter å være gjerningsmann på Værøy og Røst og i Porsanger. Men hvorfor blir det med den nostalgiske drift? Hvorfor velger jeg akademiet når det kommer til stykket?

Fordi et gammelt tre får grønne skudd av å undervise studenter. Undervisningen gir meg framtidstro, nye tanker, morsom hjernelek, personlige forbindelser, av og til vennskap, og en dulgt følelse av kanskje å være nyttig. I gode stunder kan jeg innbille meg at undervisningen gir meg en anelse evig liv ved å prege tenkning og praksis også etter min tid. Å veilede 10 doktorgradskandidater har forsterket undervisningens gleder i 10. potens.

Den andre grunnen til at jeg har blitt værende ved Universitetet, er tenkningen. Gjør det vondt å tenke? spurte Arne Næss en gang. Ja, men det er verre å la være. Alle som er, tenker, men noen er tvangstenkere. Jeg hører nok til dem. Jeg må tenke tre, fire timer hver dag med blyant og papir, hvis ikke får jeg en opplevelse av tap og uro. Men tenkningen er ikke en rendyrket F42.8 (417), tvangsnevrose. Det er en lidelse som er tilblandet lyst. Nytelsen består av skaperglede og makt. Ord som Verden saa Foragter? spør Henrik Wergeland i Sandhedens Armée. Men jeg beundrer og respekterer ord. Virkeligheten skapes med ord. Å tenke er å bygge med ord. En sjelden gang, når tankebygningen står der, stilren, med bærekraft, er jeg nær lykke. Dette er skapergleden, men den onde lysten i hjernen følger også av makt. Han har ordet i sin makt, sier noen. Det er feil. Han har makten i sitt ord, passer bedre. Å tenke er å danne begreper. Å overtale er å få andre til å anta dine begreper. For en misjonær fra Stavanger følger det vellyst med retorikkens potens.

Den siste magnet som holder meg ved Universitetet, er det akademiske miljø. Det akademiske miljø blir ofte anklaget for å være de spisse hjerners kamparena, preget av renkespill og ondartet, personlig maktkamp. Jeg kjenner ikke igjen dette bilde. Tvert om har jeg funnet mine beste venner her, størst blant dem Arild Bjørndal. De instituttene jeg har vært ved har i hovedsak vært preget av frihet, frodighet og romslighet. De har vært befolket av dedikerte lærere og forskere som finner felles glede i å prøve å forstå og formidle. Jeg har opplevd ”mine” institutter som intellektuelle asyl, fristeder hvor begavede mennesker, mange av dem idealister, kan forfølge sine spor, lyster og kall – enda så lenge utenfor politikkenes herredømme og lønnsomhetens tyranni.

Helhetstenker og detaljist

Mitt seil er også splittet ved at en del av meg søker mot helhet og sammenheng, mens en del lengter etter begrensning og fordypning. Jeg har det aldri så godt med hodet mitt som når jeg sitter og pusler med et fornemt lite stykke forskningsarbeid. Men så banker verden på kraniet og roper: Kom ut og forstå

deg på meg! Så faller jeg gang på gang for fristelsen og klandrer meg selv for overflatskhet og forskningsforsømmelse.

Egoist og miljøbygger

Jeg er visst både en sosial og ordentlig mann og en litt vill og ensom ulv. De siste tolv årene har jeg vært mest det siste. Jeg har oppfylt mine minimumsplikter på Institutt for allmenn- og samfunnsmedisin, men ikke mer. Jeg har i hovedsak drevet mitt eget one-man-show. Med kaldt blod og en enestående vilje til å si nei, har jeg sagt ja til meg selv i denne perioden. Det har gått på bekostning av forskerrekruttering og miljøbygging ved Faggruppe for sosialmedisin. Jeg er ikke stolt av det.

Forsker og profet

Jeg har gjemt det verste til slutt: Den største pinen for meg og sikkert for mange andre, er at jeg ikke klarer å holde opp med å være både vitenskapsmann og misjonær. Jeg trøster meg med at framskritt i den nye genteknologien vil kunne påvise ganske snart at jeg har et dominant misjonsgen, som gjør at det ikke dreier seg om en viljesakt, men et slags basic instinct som jeg ikke kan stilles til ansvar for.

Inntil så skjer, er denne plagen og anklagen såpass alvorlig at jeg først må prøve å forsvare meg mot den, så skal jeg innrømme dens berettigelse.

La meg først få ta meg med det gode. Der er aktverdige grunner for at en sosialmedisiner må ha en hjernehalvdel i det akademiske og en hjernehalvdel i det offentlige rom.

Hvorfor må sosialmedisineren være aktør i det offentlige rom? Hvorfor kan ikke sosialmedisineren som andre medisinere respektere det vitenskapelige sølibat? Hvorfor må sosialmedisineren flekke seg og sitt fag til ved å gå ut blant skjøgere og journalister, tollere og politikere? Jo, fordi som kliniker henter innsikt, klokskap og styrke ved å møte sin pasient, det syke mennesket, må sosialmedisineren hente innsikt, klokskap og styrke ved å møte sin pasient, det syke samfunnet. Jeg minner igjen om sosialmedisinens ligning. For å løse denne ligningen må sosialmedisineren ut på sykebesøk i de kulturelle og politiske rom i Det norske hus: På samvirkelagets kafé, i maktrommene, i ballsalene og i "the dark rooms". For å forstå, for å gi råd, må sosialmedisineren snakke med pasienten sin, samfunnet. Mitt stetoskop er møter med alle slags folk i bedehus, i partilag og på de brune kafeene. Det er der ute jeg kan høre tidens åndedrag. Min reseptblokk er aviser og tidsskrifter og bøker. Min operasjonsstue er TV-studio, mine reagensrør er debattene.

Så lenge pasienten er samfunnet, kan ikke sosialmedisineren leve etter Ovids motto: Bene vixit qui bene latuit – den har levd godt, som har levd i det skjulte.

Den neste gode grunn som leder sosialmedisineren ut i det offentlig rom, er at fagets metode er spørsmålet. Dr. Stockmann er passé (14). Kommandomedisinens tid er forbi også i folkehelsearbeidet. Sagt med et bilde fra musikken: I stedet for å synge solo fra en høyde, må sosialmedisineren gå ut i jungelen og finne sin stemme i Det ville kor.

Sosialmedisineren må være en faglig påvirkningsagent:

- som holder helse-levekårutfordringen vitalt på dagsorden
- som stifter uro i mediene og politikken på vegne av folkehelsen og folkehelsens betingelser: Frihet, rettferdighet og solidaritet
- som utvikler folks lyst og evne til selv å forstå og handle i grensesnittet mellom samfunn og helse.

For å tenne andre må du være i fyr og flamme selv. Jeg er ofte det, men jeg forstår at ”saken” kan tjene på et mindre bål. Hellig harme er vel og bra, men jeg lengter av og til etter å være omvendt: Fortiter in re, suaviter in modo – sterk i sak, mild i form. Jeg prøver å oppføre meg nevrofysiologisk smart, men får det ikke til. Når en impuls treffer en nervecelle oppstår et aksjonspotensial. Nevronet får tenning. Etter aksjonspotensialet kommer en refraktærperiode, noen microsekund hvor cellen nekter å ta imot nye impulser. Hvis det likevel fyres av mange og sterke impulser blir cellen arg. Den går inn i en lang, kanskje evig motstand. Kanskje er det slik med hele hjernen, ja hele mennesket også? Jeg føler at mine impulser, foredrag, artikler og bøker kan være så intense og repetitive at de tidvis skaper refraktærperioder i stedet for aksjonspotensialer.

En ytterligere grunn til å prioritere den offentlige sosialmedisinske samtalen følger av fagets kompleksitet. Jeg mener ikke å forakte kunnskap, men konstaterer ydmykt at bare en minimalistisk del av en vital sosialmedisin kan kunnskapsbaseres i vitenskapelig forstand. De fleste essensielle, sosialmedisinske utfordringene er tilblandet økonomisk makt, moralske føringer, politiske prinsipper, emosjonelle ladninger og mediedramaturgi. Jeg ønsker meg en sosialmedisin som våger å legge sine vurderinger, tolkninger og provokasjoner inn i den offentlige samtalen og dermed delta i konstruksjonen av virkeligheten.

Dette var de aktverdige grunnene for sosialmedisineren til å ”go public”. Men jeg er ikke bare en hellig professor, jeg er, vet jeg som kommer fra Stavanger, et syndig menneske også. Kanskje drives jeg ut i det offentlige rom, ikke alene av faglig plikt, men også av personlig lyst:

- av følelse av makt og innflytelse
- av sport og spøk og spenning
- av ekshibisjonistiske drifte
- r
- av narsissistisk nytelse ved å møte mitt tankebilde her og der.

Ikke vet jeg, jeg har ikke anlegg for å grave i egne eller andres motiver. Jeg er tilhenger av at den eneste gyldige målestokk er handlingene, virkningene og bivirkningene.

Bivirkning nummer 1 av å være sosialmedisiner i det offentlige rom er et splittet sinn. Det er vanskelig å være sin egen siamesiske tvilling: Grov formidler og fin forsker i samme kropp, bastant debattant og tvilende tenker i samme sjel. Å være aktør i det offentlige rom vil si å løpe med ulver og fly med døgnfluer. Det er det omvendte liv av å stenge seg inne i sitt kranium og dyrke dybden og forbeholdet. Sosialmedisineren må pendle mellom to roller med motsatte faglige dyder:

Journalisten	Fagpersonen
Konklusjon	Premisser
Forenkling	Forbehold
Sensasjon	Det vesentlige
Omtrentlighet	Perfeksjon
Underholdning	Utdanning

Dette doble bokholderi kan føre til at sosialmedisineren underslår seg selv som fagperson. Av og til er jeg redd for at jeg ikke lenger kan annet enn å kalle en spade en gravemaskin. Den journalistiske mentalitet kan fort kolonialisere hjernen. Aktøren fortrenger vitenskapsmannen, alene igjen står forenkleren, provokatøren, underholderen. Mon tro om det irreversibelt?

Bivirkning nummer 2 som jeg tidvis merker, er at om jeg nå skulle mestre dette dobbeltlivet, er det ikke sikkert andre oppdager det. Den synlige delen av meg er aktøren i det offentlige rom. Resten av vitenskapssamfunnet kan da stemple hele meg på grunn av denne halvdel som uakademisk, tendensiøs, en synser, en frafallen. Når jeg

har vært i manesjen, har jeg tidvis følt kulden og bestyrtelsen fra Akademiet, som jeg også er så glad i. Jeg forstår mine kritikere godt og er av og til blant dem. Men i hovedsak må jeg nok innrømme at jeg trives som en slags sosialmedisinsk dr. Jekyll og mr. Hyde. Det gir gnist å være i indre og ytre spenningsfelt.

På Værøy og Røst har de en morsom hedersbetegnelse: Blandingsmenneske. At du er et blandingsmenneske er noe av det beste du kan være. Det betyr at du er et ekte, sammensatt menneske med pluss og minus, med styrker og svakheter, som regel klok av og til dum, stort sett snill en sjelden gang slem. Jeg tror vi må godta meg som et blandingsmenneske - med lett nedsatt impuls kontroll.

Nå må det være grenser for primadonnanykker, selv i en 60-årsberetning. Nå må jeg holde opp med å påkalle medfølelse for å ha lidd den skjebne å pendle mellom noen finere fornemmelser i livet. Tiden er kommet for den siste bekjennelse:

Verdiene som driver verket

Fra min faglige morgen for 30 år siden, fram til i dag har jeg hatt tre verdier på hjernen og hjertet som jeg gjerne vil transplantere til, om ikke alle folkeslag, så til flest mulig. Tilsynelatende har jeg vært i forandring gjennom det faglige livet, pendlet mellom grasrot og akademi, byttet fag og jobb med nesten nevrobiorytmisk regularitet. Men det er bare utenpå. Bak de flagrende gevanter skjuler det seg en fundamentalist som har lest opp det samme budskapet fra den samme stentavlen i alle år. Gjennom alle mine ord ruller tre ekko, alle med fjellene og folket på Værøy og Røst som origo:

- Menneskekjærlighet
- Rettferdighet
- Frihet

Menneskekjærlighet, det høres bløtere ut en softis, men jeg finner ikke noe ærligere ord. Jeg er rett og slett forelsket i mennesket, som skapning. Jeg blir aldri mett av Jordelivet, som de sier på Værøy og Røst, av Hamsuns *Mysterier* (15) eller av George Edward Moore's *A Defence of Common Sense* (16). Hvert enkelt menneske er et under som skal møtes med ydmykhet uansett stand, livsstil, forbrytelse. Et menneske er et menneske er et menneske – er mitt eneste dogme. Eller kanskje jeg kan spendere på meg ett til, siden det er geburdsdag: Folkevettet er alltid klokere enn ekspertsystemene. Virchow, sosialmedisinens far, ga marsjordren

for 150 år siden (17): ”Sikkert er det at medisinen ikke vil miste noe av sin verdighet ved å ta de høye sko av og blande seg med folket, for blant folket vil den finne ny styrke.”

Av og til, når Fremskrittspartiet, VG og Se og Hør går opp, undrer jeg meg på hvem jeg er forelsket i. Er det menneskene i landet av rasister i olje nå, eller er det Rousseaus naturbarn? I *Discours sur les Sciences et les Arts* (18) hevder Rousseau at mennesket av natur er godt og klokt, men at kulturen (Fremskrittspartiet, Se og Hør, toppidretten, moteindustrien, WTO, Chase Manhattan Bank og Fylkeskommunen) har gjort menneskene slette og forstyrret vår uskyld og lykke. Jeg er enig i Rousseaus sosialmedisinske diagnose, ganske særlig i den delen han av en eller annen grunn har satt i parentes. Rousseau formulerte også en resept, kalt den franske revolusjons katekisme, hvor han foreskrev det samfunn som skal sikre at mennesket får være i pakt med sin gode natur (19). Frihet står det på den resepten, men også rettferdighet i betydningen vilje til å avgi egne fordeler for å styrke fellesskapet.

David Hume (20) lanserte tesen om at det ikke finnes noen logisk, gyldig overgang fra *er* til *bør*, fra det deskriptive til det normative. Jeg kan ikke, som de ortodokse epidemiologene nøye meg med å beskrive. Jeg må oversette til moral og politikk. Jeg har valgt *bør* som det modale hjelpeverb for mitt faglige virke. Jo da, jeg lider av menneskekjærlighet og et derav følgende beskyttelsesinstinkt som gjør at jeg overfaller mine medmennesker med ”bør”.

Det ene ”bør” som har drevet meg, er rettferdighet. Jeg har prøvd å gjøre som Olof Lagercrantz: Att lyssna åt det tysta holdet, å være en lydforsterker for det undertrykkerne kaller svake grupper.

Det andre *bør* som har gitt meg kraft og retning, er frihet (4). Friheten er den høyeste verdi. Derfor må den deles. John Stuart Mill (21) hevder at samfunnets fornemste oppgave er å legge til rette for at det enkelte mennesket, på sin måte, kan få drive ”experiments in life”. Derfor bør vi nå, på fellesskapets grunnmur, bygge Velferdsstaten videre slik at den byr på 4 552 253 (pr. 190803) utviklingsrom for hin enkelte. Men friheten må også utvides i Det medisinske hus. Vi må innføre medisinsk selveierdemokrati. Det vil si at legene må overføre fortolkningsrett over sykdommen og makt over behandlingen til pasienten selv. Det finnes ingen bedre byggmester for eget liv og egen helse enn

mennesket selv. Helsefagfolkenes oppgave bør være å levere byggestenene, ikke arkitekttegningen.

Med en blanding av stolthet og gnagsår slår det meg hvordan disse tre drivkreftene menneskekjærlighet, rettferdighet og frihet har formet alle mine ord:

- Fra den første kjærlighetsklæring til folk, Doktor på Værøy og Røst i 1977 (5).
- Fra den første rettferdighetfeber i Legen som skomaker og den uferdige velferden i 1975 (22).
- Fra det første frihetsbrev, artikkelen Det hvite demokrati i 1976 (23).

Jeg gir disse eksemplene dels fordi jeg er stolt av å se en trofasthet, en "sense of coherence" i mitt arbeid, men også som en bekymringsmelding til meg selv: Har jeg ikke mast nok nå? Er ikke både dere og jeg trette av meg nå? Er det ikke på tide å dra, om ikke til de evige jaktmarker så i alle fall til cafeen Den fortapte tid og tenke seg om?

Det store livet

Denne selvangivelsen har handlet om det faglige livet. Det er en kunstig begrensning fordi livene i et menneske henger sammen. Beretningen har preg av en jeg-reise. Jeg har pålagt meg taushetsplikt om Charlotte som har gitt livet mitt mening og lyst. Jeg har underslått Aksel og Liv, barnebarna, familien og vennene våre. Det store livet har jeg latt være å oppgi, med vilje. Ikke fordi jeg ikke erkjenner hvor viktig Det store livet er for det faglige livet, men fordi jeg er blyg, og fordi størst av alt er kjærligheten, så stor at den skal være fredet.

Litteratur

1. Camus A. Pesten. Oslo: Aschehoug, 1949.
2. Fugelli P, Johansen K, red. Langsomt blir faget vårt eget. Festskrift til Christian F. Borchgrevinks 60 års dag og Sigurd Humerfelts 70 års dag. Oslo: Universitetsforlaget, 1984.
3. Jacobsen R. Samlede dikt. Oslo: Gyldendal, 1999.
4. Fugelli P. 0-visjonen. Essays om helse og frihet. Oslo: Universitetsforlaget, 2003.
5. Fugelli P. Doktor på Værøy og Røst. Oslo: Gyldendal, 1977.
6. Schøyen C. Tre stammers møte. Oslo: Gyldendal, 1977.
7. Machiavelli N. The Prince. London: Penguin Books, 1981.

8. Fugelli P. Pasienten Norge. Studier i politisk patologi. Oslo: Cappelen, 1994.
9. Fugelli P. Rød resept. Essays om perfektjon, prestasjon og helse. Oslo: TANO Aschehoug, 1999.
10. Hellesnes J. Frå Athen til Pompeii. Om Sokrates og Seneca, med merknader til Nietzsche, Heidegger, Adorno m. fl.. Oslo: Det norske samlaget, 1997.
11. Kant I. The fundamental principles of the metaphysics of ethics. New York: Appleton-Century-Crofts, 1966.
12. Frankl VE. Man's search for meaning. An introduction to logotherapy. Boston: Beacon Press, 1963.
13. Antonovsky A. Unraveling the mystery of health. London: Jossey-Bass publishers, 1988.
14. Frich JC. En folkefiende. Ibsen som samfunnsmedisinsk læremester. Tidsskr Nor Lægeforen 1998; 118: 4718-21.
15. Hamsun K. Mysterier. Oslo: Gyldendal, 2002.
16. Moore GE. Selected writings. London: Routledge, 1993.
17. Fugelli P. Med Rudolf Ludwig Karl Virchow som veiviser i den nye samfunnsmedisinen. Tidsskr Nor Lægeforen 1995; 115: 1091-4.
18. Rousseau JJ. Discours sur les sciences et les arts. Paris: Garnier-Flammarion, 1971.
19. Rousseau, JJ. Du contrat social ou Principes du droit politique. Paris: Bordas, 1972.
20. Kemp J. Ethical naturalism: Hobbes and Hume. London: Macmillan, 1970.
21. Mill JS. On liberty. London: Penguin Books, 1988.
22. Fugelli P. Tilbake til huslegen. Oslo: Gyldendal, 1975.
23. Fugelli P. Det hvite demokrati. Samtiden 1976; nr. 3: 152-7.